4.7 Malmarna

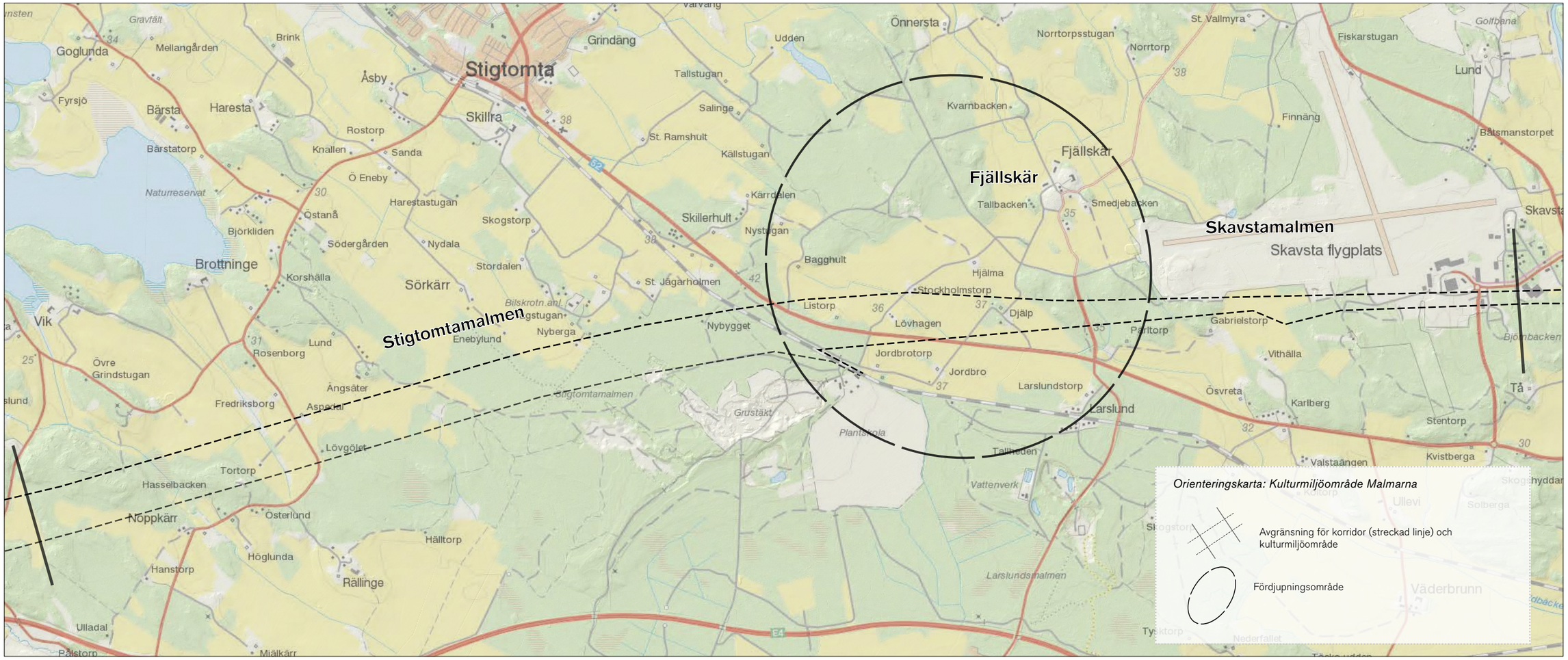

Landskapsbilden väster om Nyköpingsån präglas av sandrika, flacka malmar. Området sträcker sig från Nyköpingsåns dalgång i öster, söder om Skavsta flygplats och passerar två dalgångar tills den når fram till Aspedal.

<u>Malmarna, innehåll</u>

4.7.1 Kulturmiljöer från förhistorisk tid och fornlämningar fram till 1850

4.7.3 Fjällskär (fördjupningsområde nivå B)

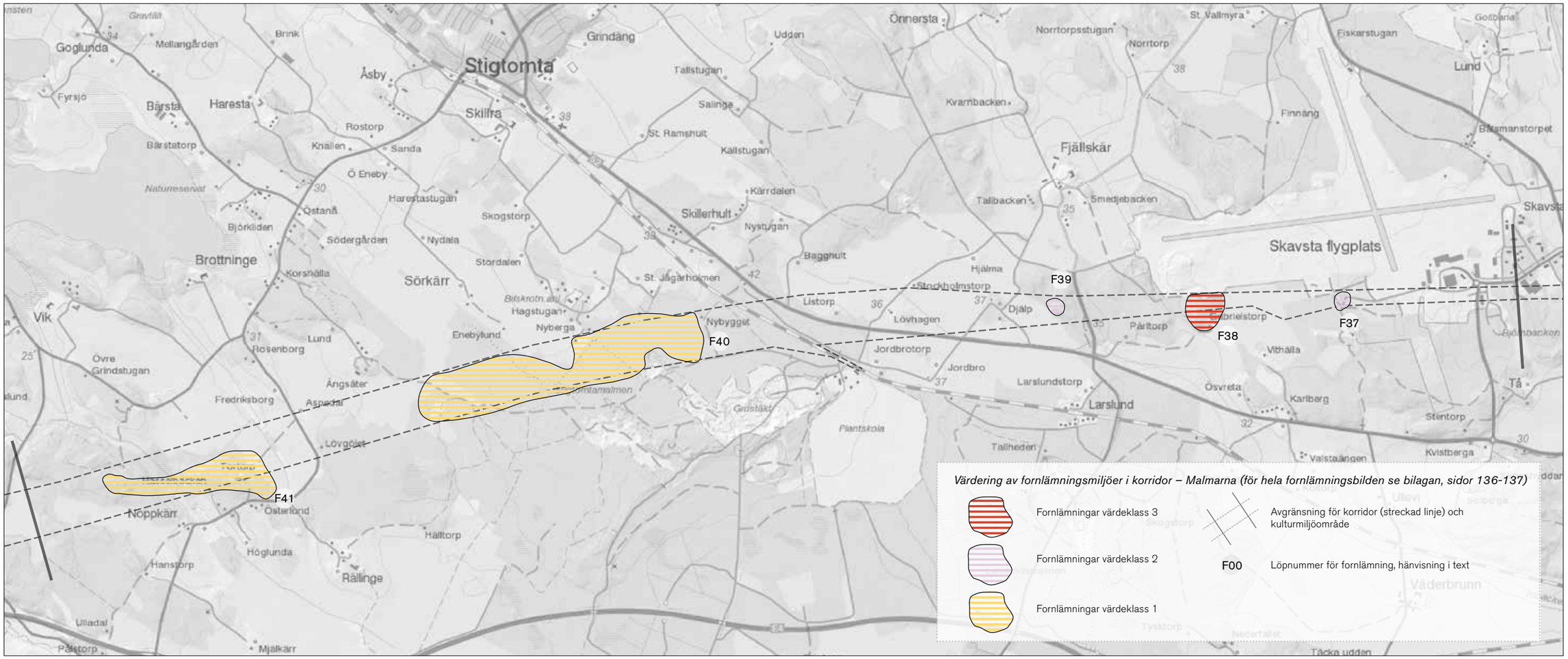

Värdering av fornlämningsmiljöer i korridor – Malmarna (för hela fornlämningsbilden se bilagan, sidor 136-137)

- Fornlämningar värdeklass 3
- Fornlämningar värdeklass 2
- Fornlämningar värdeklass 1
- Avgränsning för korridor (streckad linje) och kulturmiljöområde
- F00 Löpnummer för fornlämning, hänvisning i text

Skavstamalmen *(fornlämning, miljö F37-39)*
Skavsta flygplats ligger på utmarksjord som tidigare hörde till gårdarna Skavsta och Berga. Här fanns flera torp som hörde till byarna i de närbelägna dalgångarna. Torpen har troligen avhysts när flygflottiljen F11 etablerades. Den var i funktion mellan åren 1941 och 1980 och har genererat ett flertal militära lämningar av typen bunkrar, stridsvärn m.fl.

En torplämning bestående av husgrunder och spisröse efter torpen Bergholm ligger söder om flygplatsen (F37). Bergholm finns med på kartor från tidigt 1800-tal. Grav- och boplatsområdet vid Gabrielstorp sydväst om Skavsta flygplats är en komplex fornlämningsmiljö med väl avläsbara lämningar (F38). Här finns tre gravfält med höga kulturhistoriska värden i kombination med en nypåträffad boplats och det sentida torpet Nystugan.

I närheten av gården Djälp finns en hägnadsvall med oklar datering på ett bergskrön med utblick över odlingslandskapet (F39). I hägnadens närhet ligger även ett par stensättningar.

Gravfält vid Gabrielstorp (38). Källa: KMV forum

Hägnad på bergskrön öster om gården Djälp (39) till höger. Källa: KMV forum

Stigtomtamalmen *(fornlämning, miljö F40-42)*
Stigtomtamalmen utgörs av ett flackt, sandigt åkerlandskap och skogslandskap. Det som i dag är åkermark var tidigare en vidsträckt fornsjö, Fjällskärsjön, som successivt grundades upp och blev torrlagd under tidig medeltid. Säteriet Fjällskär som etablerades under 1600-talet har haft stor inverkan på landskapsbilden med underlydande gårdar, torp och ett vägnät som förgrenar sig ut från gården. Längre västerut i den skogsklädda delen varierar höjden över havet mellan 30 och 45 meter vilket innebär att delar av området har varit fast mark från cirka 5000 f. år 0. Ett par stenåldersboplatser med neolitiska dateringar, d.v.s. yngsta stenålder, har påträffats i områdets flacka delar. Vid den arkeologiska utredningen hittades fler möjliga boplatslägen som kommer att utredas vidare. Fynden utgörs av slagen kvarts, flinta samt keramik.
I skogsmarken mellan Listorp och Aspedal har ett stort antal kolningsanläggningar registrerats (F40). De flesta är rester efter resmilor och enstaka liggmilor. Kolmilorna försåg troligen Tuna bergslag med kol, som var det närmast belägna bergslaget. På nära avstånd låg även bruken Ålberga och Nävekvarn. Sannolikt finns även ett antal kolningsanläggningar som inte syns ovan mark.
Inom Stigtomtamalmen ligger flera sentida torpläminingar som även finns på häradskartan från sekelskiftet. Torpen har varit i bruk under kort tid, sent 1800-talbörjan av 1900-talet. Ofta finns äldre vägar, åkrar och stenmurar kvar i torpens närhet, t ex vid Källbro.

Ett område med gravfält och stensättningar från äldre järnålder ligger vid Hasselbacken nära Noppkärr. Gravarna är skadade av skogsmaskiner. Området hyser även flera stenbrott och bebyggelselämningar efter det sentida torpet Erstorp (F41).

Uttryck för värdebärande karaktärsdrag
- Komplex fornlämningsmiljö med gravar, boplatser och torp vid Gabrielstorp (F38)
- En hägnad i krönläge vid gården Djälp med oklar funktion (F39)
- Övergivna torpmiljöer från 1800-1900-talen med husgrunder, vägar, åkrar och stenmurar (F42, se karta s. 142-143)
- Stenåldersboplatser inom den flacka Stigtomtamalmen (F40)
- Det talrika systemet av kolningsanläggningar i skogsområdena, speciellt mellan Listorp och Aspedal (F40)
- Militära anläggningar vid Skavsta

4.7.3 Fjällskär

Historik

Herrgård i slättlandskap
Bebyggelsen är förlagd till höjderna i det slättlandskap med bördiga lerjordar som under förhistorisk tid var sjöbotten. Herrgården Fjällskär i norr bildades som säteri på 1600-talet och är dominanten i det jordbrukslandskap som omges av gårdar och torp. Torpen Bagghult, Listorp, Lövhagen och Jordbrotorp ligger vid skogsbrynet åt sydväst och söder medan gårdarna Jordbron, Stockholmstorp, Djälp och Hjälma ligger i odlingslandskapet något norr ut.

Befintlig landskaps- och bebyggelsestruktur har förhistoriska rötter då höjderna var bebyggda med byar. Genom 1600-talets säteribildning avhystes flera gårdar som ombildades till brukningsenheter underlydande Fjällskär. Då kammarherren och baronen Fredrik Bengt Rosenhane köpte godset 1788 var Sole, Jälma, Ståcktorp eller Stockholmstorp samt frälsehemmanet Jordbro de brukningsenheter som närmast hörde till huvudgården. I godset ingick även Ekeby och Djälp.

I samband med 1800-talets skiften sker en stor omstrukturering, inte bara av jordens fördelning utan även av godsets bebyggelse. Huvudgården Fjällskärs gårdsmiljö flyttas från sitt läge söder om Waxhälla by söderut till den höjd där gårdarna Djälp och Ekeby legat.

Under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början utvecklades en stor del av den bebyggelse som fortfarande finns kvar i dag – ekonomibyggnader, f.d. arbetarbostäder en f.d. skolbyggnad vid Solö på Fjällskär härrör från den tiden. Även övriga gårdar och torp genomgick en liknande utveckling av vilka flera byggnader också återstår. Gården Djälp återuppstod 1901 i ett mer sydligt, tidigare obebyggt läge. På 1940-talet ägdes herrgården av greve Wachtmeister till det stora godset Tistad nordost om Fjällskär. Huvudbyggnaden brann ner till grunden i slutet av 1900-talet och återuppbyggdes efter gamla ritningar.

Då järnvägen anlades vid 1900-talets början, till stor del genom skog, kom den att tangera det öppna landskapsrummet åt söder. När den nya riksväg 58 (i dag 52) drogs genom området 1962 adderades, parallellt med järnvägen, en ny struktur åt norr. Riksvägen kom att skära rakt genom jordbrukslandskapet och därmed fragmentera både åkermark och lokalt vägnät.

Fjällskärs huvudbyggnad före branden. Fotografi från 1987. Källa: Sörmlands museum

Arbetarbostäder vid Fjällskär. Fotografi från 1947. Källa: Sörmlands museum

Utsnitt från karta över Fjällskär från 1788. Herrgården ligger kvar på sin gamla tomt söder om Waxhälla by i bildens övre del. I bildens nedre del syns gårdarna Djälp och Ekeby. Hit flyttades Fjällskär i slutet av 1800-talet. Källa: Lantmäteriet

Gården Stockholmstorp sydväst om Fjällskär med mangårdsbyggnad från 1880-talet. Fotografi från 1947. Källa: Sörmlands museum

Huvudbyggnaden på gården Djälp. Byggnaden uppfördes samtidigt som gården flyttades från sitt ursprungliga läge intill Fjällskär. Fotografi från 1947. Fotografi från Svenska gods och gårdar, Sydvästra Södermanland från 1938

1897-1901

Häradsekonomiska kartan. Fjällskär (1), Hjälma (2), Stockholmstorp (3), Djälp (4), Bagghult (5), Listorp (6), Lövhagen (7), Jordbrotorp (8), Jordbron (9) och järnvägen (10). Kartan visar situationen efter 1800-talets skiften. Åkerbruket har effektiviserats ytterligare t.ex. genom dikning till maximal odlingsbar yta där det är lönsamt att bruka även små åkrar. Ängs- och betesmarken koncentreras till kuperad och stenig terräng i skogsbrynzoner, på åkerholmar och i närheten av bebyggelselägen. Till åkerholmen söder om Hjälma flyttades gården Djälp som byggdes upp därunder 1900-talets första år. Vägnätet visar ålderdomliga drag genom att det anpassats efter topografin med många kurvor och nivåskiftningar. I samband med 1800-talets utdikningar och skiften har vägnätet kompletterats med raka sträckningar. En stor förändring i landskapet är också järnvägen i söder. Karta från Lantmäteriet.

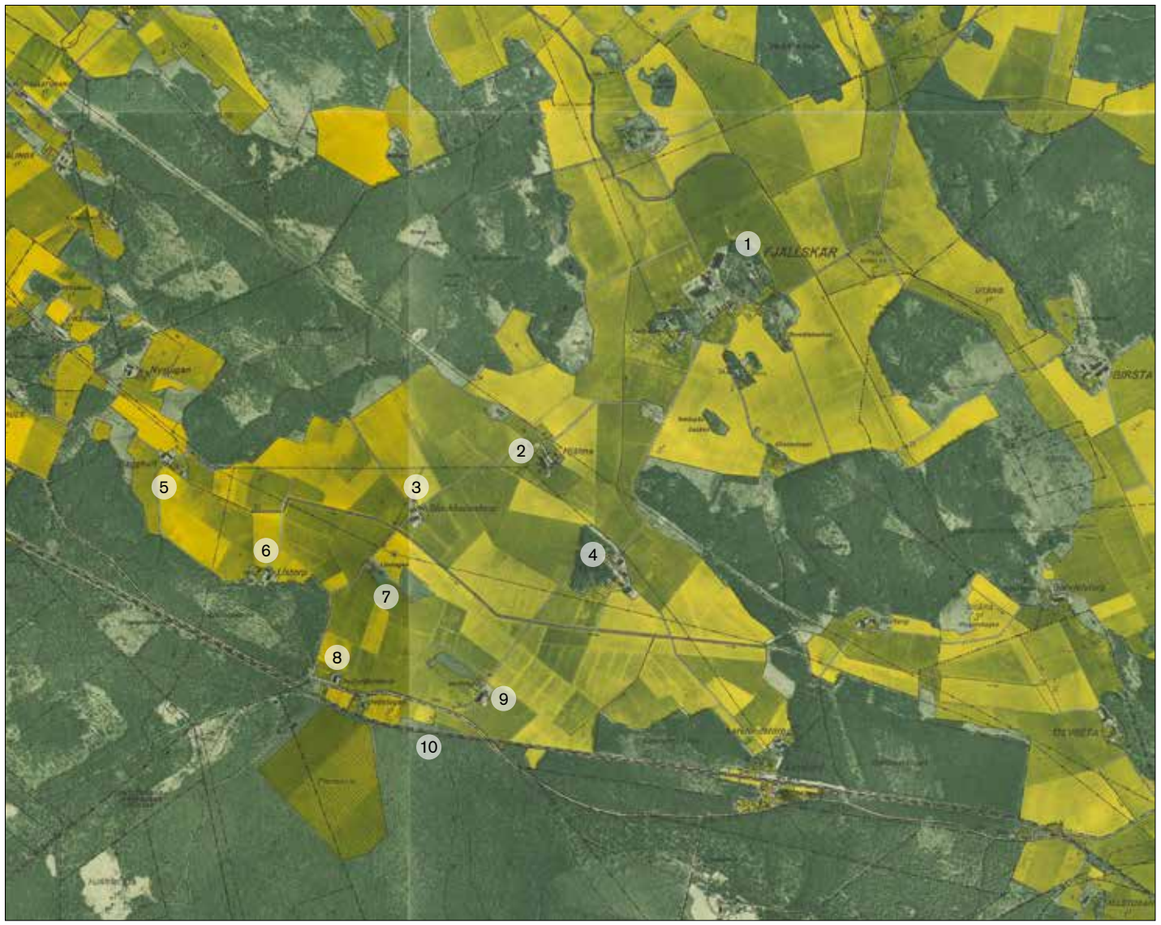

1958

Ekonomiska kartan. Fjällskär (1), Hjälma (2), Stockholmstorp (3), Djälp (4), Bagghult (5), Listorp (6), Lövhagen (7), Jordbrotorp (8), Jordbron (9) och järnvägen (10). Den brukade arealen har minskat något genom att den småflikiga odlingsmarken i brynzonen i vissa fall övergivits till förmån för bete eller skogsodling t.ex. vid Ekebystugan söder om Fjällskär. Jämfört med häradsekonomiska kartan har gården Djälp flyttats ett stycke söderut. Karta från Lantmäteriet.

Vy 1. Slättens sydvästra del sedd från Stockholmstorp med torpmiljöer Listorp och Bagghult i brynzonen. Vy mot väst-sydväst.

Vy 2. Vy över slätten mot sydväst, Stockholmstorp.

Vy 3. Slätten sedd genom trädridå vid gården Djälp. Vy mot sydöst.

Vy 4. Vy mot nordöst över slätten mot arbetarbostäder (Tallbacken) vid Fjällkärr.

Vy 5. Herrgårdsmiljön Fjällkärr med ekonomibebyggelse till vänster i bild och huvudbyggnaden till höger.

Värdebärande kulturhistoriska karaktärer

Vyer, siktlinjer-blickfång samt bebyggelselägen
Fjällskärs herrgård illustrerar tydligt förhållandet mellan huvudgården i sitt upphöjda läge med underlydande brukningsenheter på lägre höjder på slätten eller i brynzonens utmarkslägen. Kulturlandskapet är flackt vilket gör bebyggelselägena på sina höjder väl synliga. Siktlinjerna över slätten, från skogsbryn till skogsbryn, är långa. I synnerhet den långa siktlinjen från Jordbron i sydväst, förbi Hjälma och mot Fjällskär i nordost.

Vy 1 visar slättens sydvästra del sett från Stockholmstorp med torpmiljöer Listorp och Bagghult i brynzonen. Vy 2 visar Stockholmstorp, en torpmiljö som ligger på en lägre höjd i slätten. Vy 3 visar hur slätten upplevs från Djälp, en högre liggande gårdsmiljö. Vyer 4 och 5 visar arbetarbostäder och den högt belägna huvudbyggnaden vid Fjällskär, placerade på kullar i den flacka åkermarken.

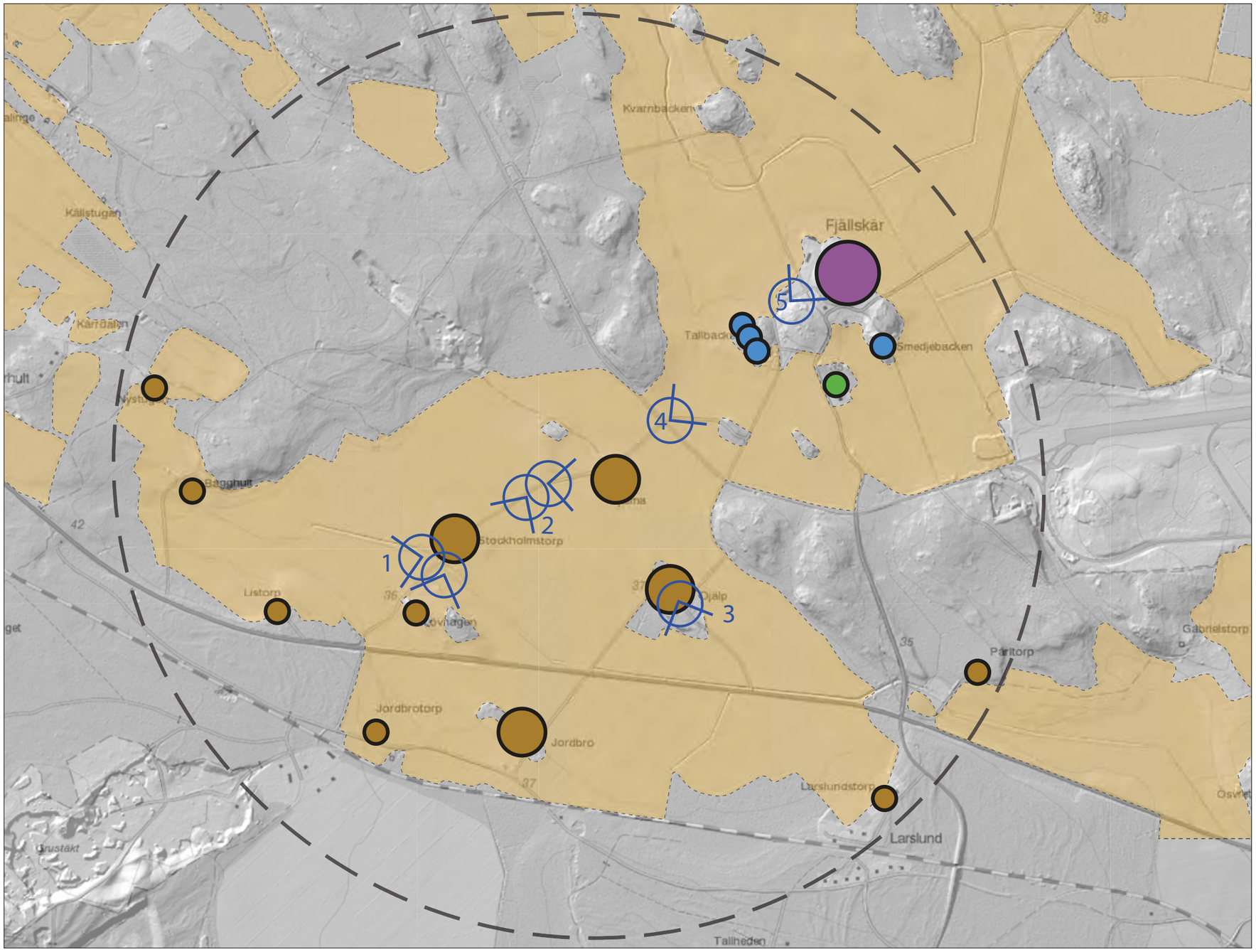

Karta: Vyer, siklinjer–blickfång samt bebyggelselägen

- Sockencentrum
- Herrgårdsbebyggelse
- Bymiljö
- Gårdsmiljö
- Torpmiljö och mindre nybyggen
- Arbetarbostäder, 1900-tal
- Folkskola
- E4, visuell barriär
- Viktig vy, eventuellt löpnummer hänv. till fotografi på s. 104
- Dalbotten